

Enkele miniaturen van Mekka en Medina uit een viertal 19de-eeuwse Islamitische gebedenboeken

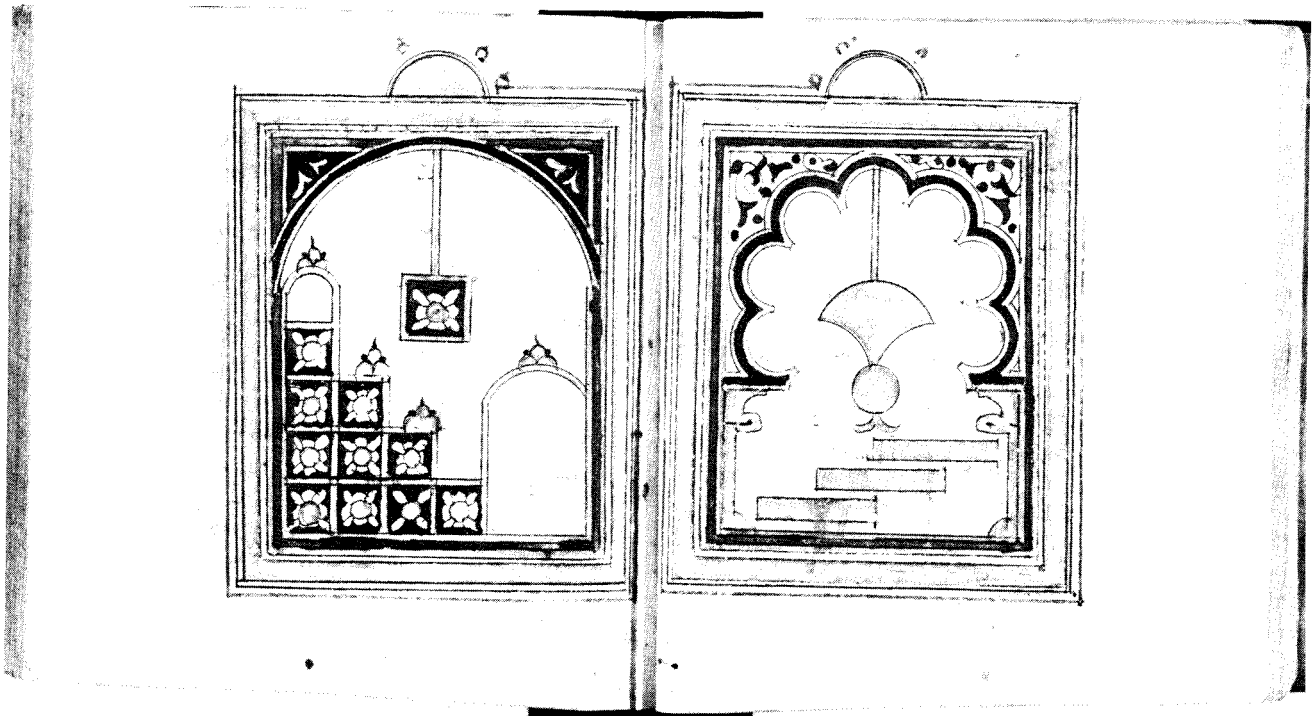
J. J. WITKAM

VOOR DE GODSDIENST van de Islam is het van essentieel belang, dat de volgende vijf regels in acht worden genomen: de geloofsbelijdenis, het gebed, de bedevaart, de vasten en het geven van aalmoezen. Daarvan is de bedevaart naar Mekka een der belangrijkste. In die stad namelijk heeft de profeet Muhammed in 611 zijn eerste openbaring ontvangen bij monde van de engel Gabriël. Hij vestigde zich in 622 in het 500 km noordelijker gelegen Medina, nadat hij met zijn politiek-religieus optreden in Mekka (waar hij in 571 A.D. was geboren) ernstige tegenstand had opgewekt. Daar kreeg de beweging van Muhammed wél politieke betekenis en na enkele jaren slaagde de profeet er in Mekka te veroveren.

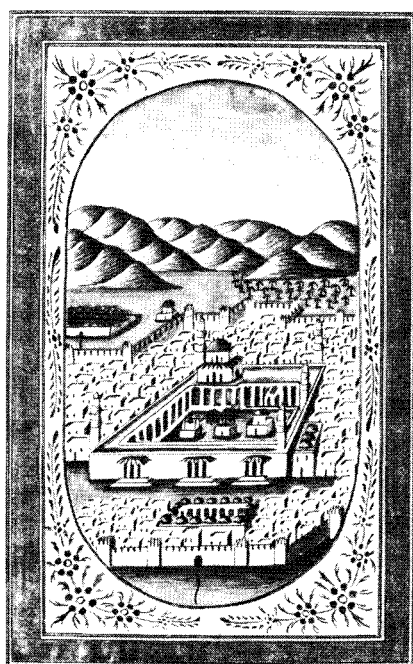
In 632 stierf hij in Medina. Mekka was al lang voor Muhammad's optreden een belangrijk pelgrimsoord, onder meer door de aanwezigheid van de 'Zwarte Steen', een meteoriet die in een

hoek van de Ka'ba, een kubusvormig gebouw-tje, is ingemetseld. Muhammad was zo verstandig de bestaande cultus te islamiseren door deze in verband te brengen met de aartsvader Abraham die samen met zijn zoon Ismaël de Ka'ba gebouwd zou hebben. Mekka en Medina zijn de twee heiligste plaatsen van de Islam; daar is Gods woord in de definitieve versie tot Muhammad gekomen, daar is de Islam geboren. Mekka is het middelpunt van de Islam, ook in letterlijke zin, want bij het dagelijkse gebed buigen de moslims zich in de richting van Mekka. De moslims die de kosten van een bedevaart kunnen opbrengen moeten deze ook verrichten, en tegenwoordig bezoeken jaarlijks enige honderdduizenden gelovigen de heilige plaatsen. Het is ook mogelijk in gedachten de pelgrimage te verrichten (die natuurlijk de plicht om ook werkelijk op bedevaart te gaan niet opheft) door een meditatie aan deze heilige

*Afb. 1. Mekka (l.) en Medina.
Noord-Afrikaanse versie, vóór
1830. Cod.Or. 1220. Afm. per
bladzijde: 10,4 x 10,6 cm.*

Afb. 2. Mekka (r.) en Medina.
 Turkse versie, 1837-8. Cod.Or.
 12.455. Afm. per bladzijde: 19,3
 x 12,2 cm.

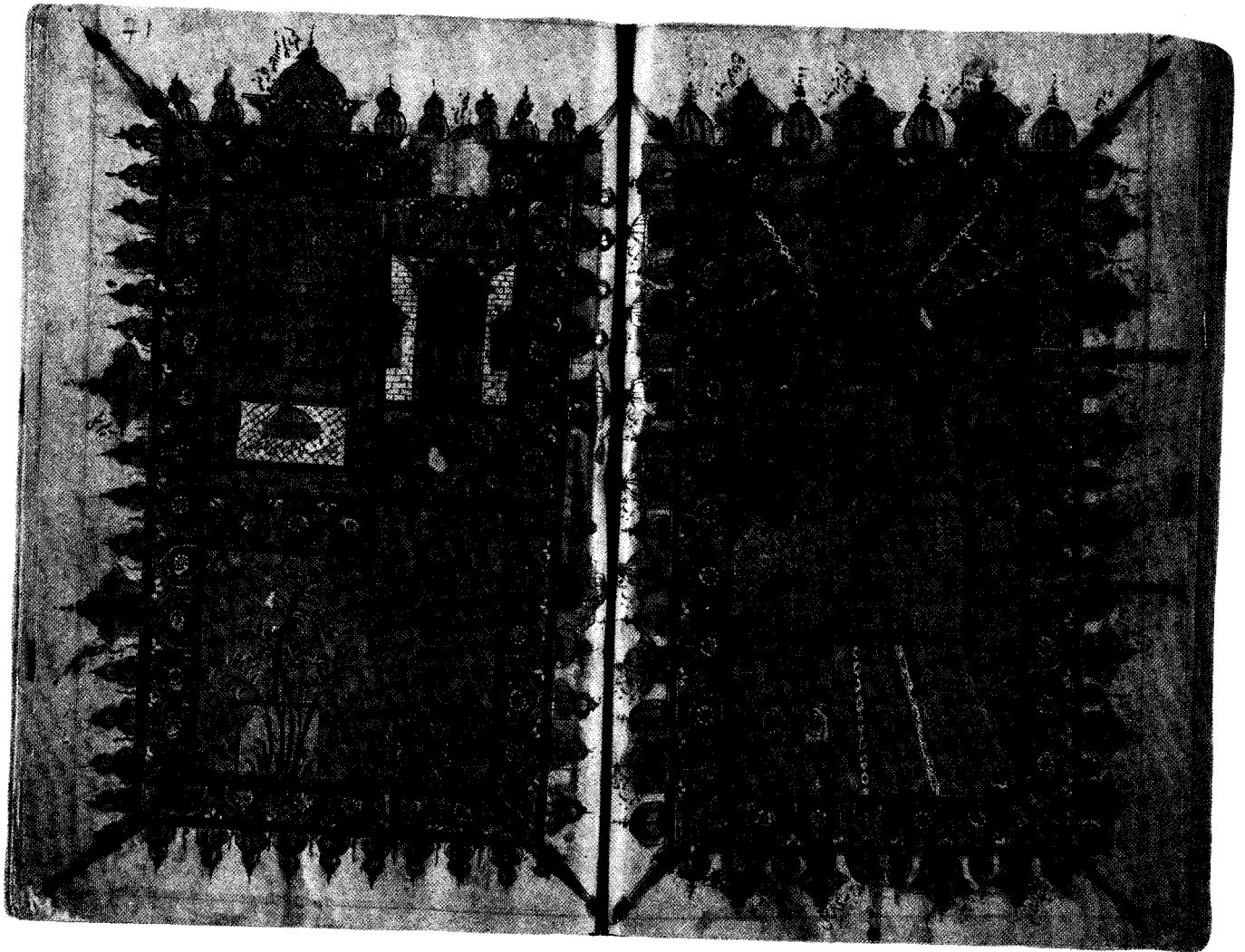

¹ De volledige titel luidt: 'Dalā'il al-Khayrāt wa Shawāriq al-Anwār fī 's-Salāt 'alā 'n-Nabī 'l-Mukhtār', en betekent ongeveer: 'Bewijzen van Zegeningen en Opkomende Lichten bij het Gebed tot de Uitverkoren Profeet'. Er bestaat een Engelse vertaling van: 'Guide to Happiness. A Manual of Prayer . . .' door J. B. Pearson, Oxford 1907.

plaatsen te wijden. Ten behoeve van zulke meditatie is vermoedelijk het Arabische gebedenboek *Dalā'il al-Khayrāt*, geschreven door al-Gazūlī, die stierf in 1465, vaak uitgevoerd met een afbeelding van de moskee in Mekka en die in Medina ¹. Handschriften van de *Dalā'il al-Khayrāt* zijn volstrekt niet zeldzaam. Naast de Koran is het een van de meest verspreide boeken in de Islamitische wereld, niet alleen in Marokko,

waarvan al-Gazūlī afkomstig is, maar tot in Indonesië toe. De meeste bibliotheken bezitten wel een aantal exemplaren en voorlopig overtreft het aanbod op de handelsmarkt de vraag. Vanaf het begin van de 18de eeuw, sinds de boekdrukkunst in de landen van de Islam wordt toegepast, zijn ook onnoemelijk veel drukken van de *Dalā'il al-Khayrāt* verschenen. Ook nu nog heeft iedere Arabische uitgever die zichzelf respecteert toch minstens een Koran en een

Afb. 3. Mekka (r.) en Medina.
 Versie uit Kashmir, 19e eeuw.
 Cod.Or. 14.276. Afm. per blad-
 zijde: 17,3 x 11,6 cm.

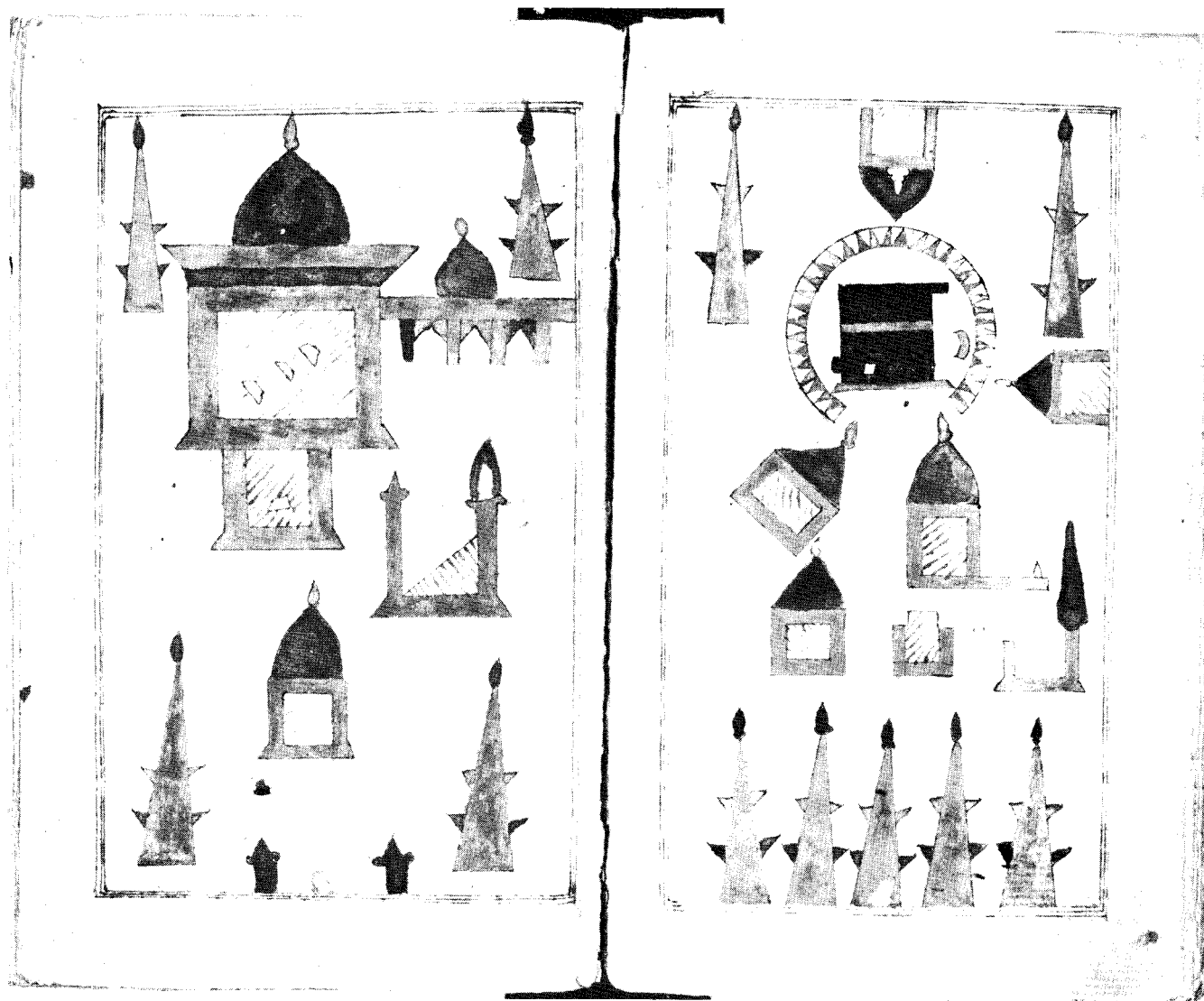

Dalā'il al-Khayrāt in zijn fonds. De Leidse Universiteitsbibliotheek bezit naast een aantal gedrukte uitgaven ongeveer twintig handschriften, waarvan een deel uit Indonesië afkomstig is. Een aantal hiervan is reeds beschreven². Het is mij onbekend wanneer en om welke speciale reden het gebruik is ontstaan om exemplaren van de *Dalā'il al-Khayrāt* te voorzien van afbeeldingen van Mekka en Medina. Voor de identificatie van incomplete

handschriften is het een nuttige aanwijzing als er afbeeldingen van Mekka en Medina in zitten. Het blijkt dan altijd om een handschrift van de *Dalā'il al-Khayrāt* te gaan. Manuscripten van deze tekst uit de verschillende gebieden van de Islamitische wereld geven bij vergelijking een goed inzicht in de regionale stijlen waarin afbeeldingen van de heilige plaatsen van de Islam werden uitgevoerd. Een onlangs door de Leidse Universiteitsbibliotheek gekocht exemplaar van

² P. Voorhoeve, *Handlist of Arabic Manuscripts . . .*, Leiden 1957, p. 56.

Afb. 4. Mekka (r.) en Medina.
Sumatraanse versie, 1814.
Cod.Or. 1751. Afm. per bladzij-
de: 16,2 x 10 cm.

de *Dalā'il al-Khayrāt* is afkomstig uit Kashmir; een handschrift uit dit gebied bezat de Universiteitsbibliotheek nog niet. De twee miniaturen in dit nieuw verworven werk zijn uitgevoerd op een manier die duidelijk verschilt van de al in Leiden aanwezige handschriften. Hieronder volgen enkele opmerkingen over

afbeeldingen van Mekka en Medina zoals die voorkomen in de 19de-eeuwse handschriften van de *Dalā'il al-Khayrāt* uit respectievelijk Noord-Afrika, Turkije, Kashmir en Sumatra. Ten gerieve van de lezer worden daarna nog plattegronden van Mekka en Medina in hun huidige toestand gegeven³.

³ Uit: 'Western Arabia and the Red Sea', Geographical Handbook Series. Naval Intelligence Division. (Oxford 1945), p. 560, 563.

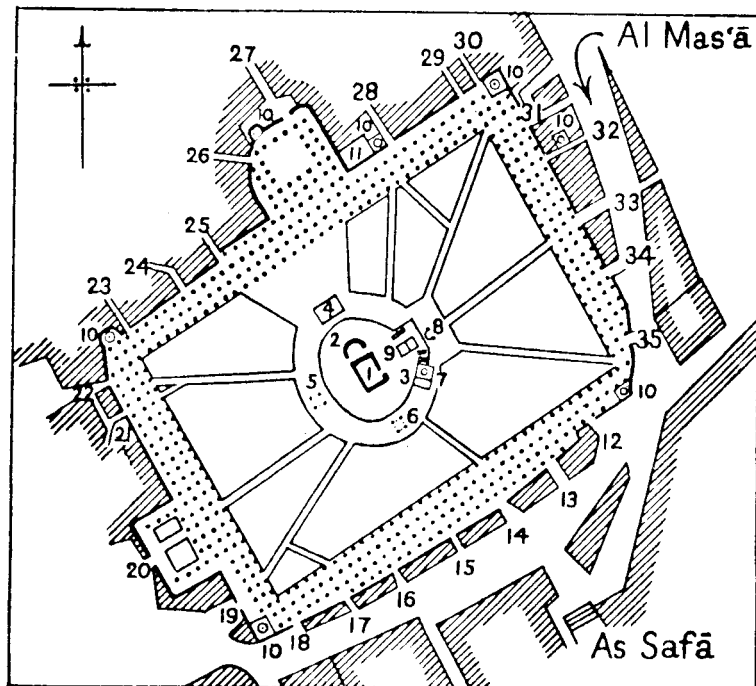

FIG. 42. *The Haram of Mecca*

1. Ka'ba	13. Bab al Baghla	25. Bab al Bāsita
2. Al Hateim	14. Bab as Safā	26. Bab al Qutbi
3. Al Matāf	15. Bab ar Rahma	27. Bab az Ziyāda
4. Al Maqām al Hanifi	16. Bab Jiyād	28. Bab al Mahkama
5. Al Maqām al Māliki	17. Bab Ajlān	29. Bab al Madrasa
6. Al Maqām al Hanbali	18. Bab Umm Hāni	30. Bab ad Dureiba
7. Zemzem	19. Bab al Widā	31. Bab as Salām
8. Bab Beni Sheiba	20. Bab Ibrahim	32. Bab Qāit Bey
9. Maqām Ibrahim	21. Bab al Dāūdiya	33. Bab an Nabī
10. Minarets	22. Bab al 'Umra	34. Bab al Abbās
11. Law Court	23. Bab 'Amr ibn al 'Ās	35. Bab 'Ali
12. Bab Bāzān	24. Bab az Zamāmiya	

Afb. 5 en 6. Plattegronden van Mekka (5) en Medina (6) in 1945. De tegenwoordige situatie zal hier niet veel van verschillen.

Het eerste handschrift waarvoor wij aandacht vragen is te oordelen naar de schriftsoort uit Noord-Afrika afkomstig. Bovendien is het formaat oblong, hetgeen veel in Noord-Afrika voorkomt (afb. 1). Het handschrift is ongedateerd en reeds sinds ca. 1830 in Leiden. De

afbeelding is uitgevoerd in oker, blauw en rood. De linker nis verbeeldt Mekka; zij symboliseert de gehele moskee. Te zien zijn voorts het trapvormig spreekgestoelte, een lamp (?) en een ingangspoort. De rechter nis stelt de moskee in Medina voor, met een lamp (?) en drie doods-kisten, namelijk die van de profeet Muhammad en van de eerste twee khaliefen, Abu Bakr en Umar (Cod.Or. 1220, ff. 25b-26a).

Een tweede handschrift komt uit Turkije, waarschijnlijk uit Istanbul, zoals uit de uitvoering van het handschrift en de schriftsoort blijkt (afb. 2). Volgens het colophon (f. 91a) gecopieerd door Sheikh Sulaymān al-Wahbī al-Burūsawī in 1253 (Mohammedaanse tijdrekening = 1837-38 AD). Rechts Mekka, links Medina, beide steden zijn perspectivisch afgebeeld. Mekka is onmiddellijk te herkennen aan de Ka'ba midden op het moskeeplein, Medina aan de hoge koepel, waaronder de graven van de profeet en de twee khaliefen liggen. De palmen zouden nog door Fatima, de dochter van de profeet, geplant zijn. Het kader van de miniaturen is uitgevoerd in goud, de halfovale omlijsting in lila, de koepels in blauw, de bergen in bruin, de daken van de huizen in vaal-oranje. Dit soort afbeeldingen zijn allerm minst topografisch betrouwbaar. Toch heeft de artiest een aantal verplichte details in acht genomen: vijf minaretten bij de moskee in Medina, zeven bij die van Mekka. Medina ligt in een oase en heeft daarom groen gekleurde grond, Mekka ligt in de woestijn en daarom is de bodem daar lichtbruin gekleurd. De afwerking van de beide steden en die van de bergachtige achtergrond is geheel schematisch en min of meer gelijk voor zowel Mekka als Medina (Cod.Or. 12.455, ff. 15b-16a).

Een onlangs verworven handschrift komt uit Kashmir (afb. 3). De herkomst is vastgesteld door vergelijking van het sierwerk elders in het handschrift met dat in Korans uit Kashmir. Het boek is ongedateerd, maar lijkt 19de-eeuws te zijn. De Arabische tekst is voorzien van een interlineaire Perzische vertaling. Links Medina, rechts Mekka. Onder de graven van de profeet en de twee khaliefen is nog met een apart

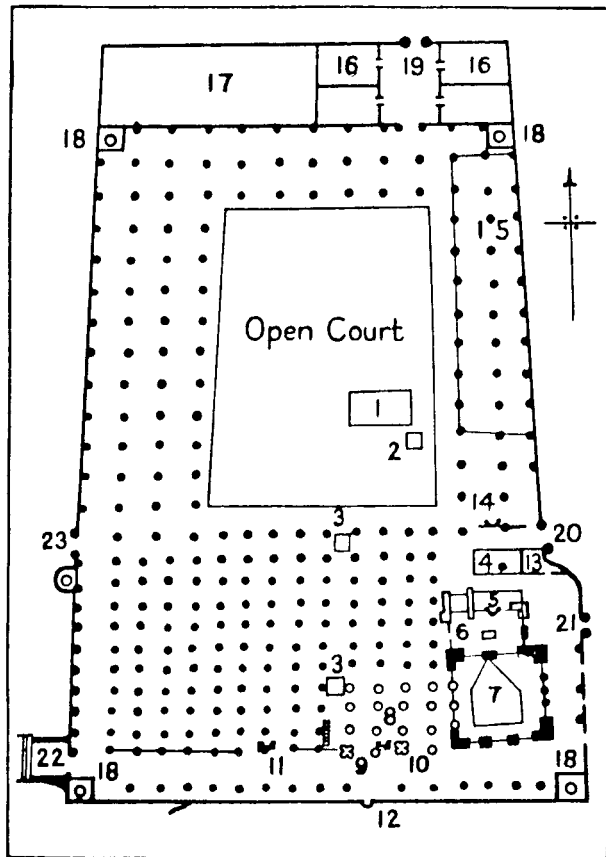

FIG. 44. *The Haram of Al Madina*

1. Fatima's orchard	9. Pulpit	17. Storerooms
2. Well	10. Mihrāb an Nabi	18. Minarets
3. Platforms	11. Mihrāb as Suleimāniya	19. Bab al Mejidi
4. Platform of the Aghas	12. Mihrāb 'Othman	20. Bab an Nisā
5. Mihrāb al Mutahajjad	13. Storeroom	21. Bab Jibril
6. Tomb of Fatima	14. Mihrāb	22. Bab as Salām
7. The Prophet's Hujra	15. Women's praying place	23. Bab ar Rahma
8. The Raudha	16. Koran schools	

Afb. 6.

koepeltje het graf van Fatima aangegeven. Daaronder is de palm te zien die zij zou hebben geplant. Ook hier zijn duidelijk de vijf en de zeven minareten aangegeven. Zowel in Mekka

als in Medina zijn bij de verschillende poorten van de moskee ook de namen van deze poorten vermeld. Zo kan dit handschrift zijn nut hebben gehad als reisgids voor een pelgrim. De moskeeleinen zijn uitgevoerd in goud, evenals de koepels; de nissen zijn blauw, lichtrood, donkerrood en soms lila. Het geheel maakt de indruk één grote tuin te zijn. In dat opzicht sluit het meer aan bij het landschap van Kashmir dan op dat van beide bedevaartplaatsen (Cod.Or. 14.276, ff. 70b-71a).

Uit Natal op Sumatra's westkust is ons laatste manuscript afkomstig (afb. 4). Het bevat naast de complete tekst van de *Dalā'il al-Khayrāt* nog een aantal gebeden en andere religieuze en magische teksten, zowel in het Arabisch als het Maleis. De herkomst staat vast, omdat dit gebedenboek toebehoort heeft aan een imam van Bondjol (100 km ten noorden van Padang). Blijkens een colophon op p. 501 is het gecopieerd in 1229 AH (= 1814 AD). De afbeeldingen van Mekka en Medina staan in deze verzamelbundel niet binnen de tekst van de *Dalā'il al-Khayrāt*, maar daarvoor, samen met afbeeldingen van magische aard. De voorstellingen zijn uiterst schematisch opgezet. Medina (links) heeft maar vier minareten. De drie graven en het aparte graf van Fatima zijn echter duidelijk te onderscheiden. De voorstelling is in rood, donkergroen en zwart uitgevoerd. Dit handschrift bevat op p. 352 nog een heel gedetailleerde afbeelding van Medina, die heel goed als plattegrond van de moskee gebruikt kan zijn geweest (Cod.Or. 1751, pp. 127-128).

Bovenstaande opsomming is verre van compleet. Er zijn meer regionale stijlen dan deze vier, hoewel van de vier hier afgebeelde miniatuuren die uit Noord-Afrika en Turkije typerend zijn. Tot op de dag van vandaag worden overal in de Islamitische wereld afbeeldingen van Mekka en Medina vervaardigd voor allerlei vrome doeleinden, ook voor edities van de *Dalā'il al-Khayrāt*. Vrij vaak is daarbij nog een handschriftelijke traditie te herkennen. Maar soms heeft de drukker gewoon een foto of prentbriefkaart gebruikt.

*tijdschrift voor
liefhebbers en kenners
van oude kunst en
kunstnijverheid*

ANTIIEK

NOVEMBER
14DE JAARGANG NO. 4

INHOUDSOPGAVE

- 245 *Mevrouw Drs. L. Buijsters-Smets*
Hollandse Buitenplaatsen anno 1797. Een
album van vierentwintig gekleurde 'Print-
tekeningen' door H. Numan
- 260 *B. J. van Tent*
Shu-fu; een overzicht van de literatuur
- 275 *J. J. Witkam*
Enkele miniaturen van Mekka en Medina
uit een viertal 19de-eeuwse Islamitische
gebedenboeken
- 281 *Dr. Ulf Wielandt*
Mineraalwater- en bitterwaterkruiken en
hun merken
- 290 Boekbesprekingen
- 296 Vragenrubriek

Redactie:

B. Dubbe, Deventer
Drs. J. de Kleyn, Doorwerth
Dr. Mr. O. ter Kuile, Amsterdam
Prof. Dr. F. van Molle, Leuven
J. Verbeek, Amsterdam

Correspondentie en bijdragen zenden aan:

Redactie secretariaat ANTIIEK
Postbus 14, Lochem
telefoon 05730-3651

Versijning: elke maand, met uitzondering van
de maanden juli en september

Abonnementsprijs:

voor Nederland *f* 59,50 per jaar
Buitenland *f* 79,50
Losse nummers *f* 6,25

Abonnementen en advertentie-administratie:

Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom bv
7241 AC Lochem - Bagijnestraat 11
Telefoon 05730-3651 Telex: UDOL nl. 49642
Giro 850785

Voor België: Abonnementen en losse nummers:
Boekhandel-Uitgeverij VAN HEMELDONCK
Gasthuisstraat 42
2300 Turnhout
Abonnementsprijs: 970.— fr. per jaargang
Los nummer: 110.— fr. + porto
Kredietbank 413-4045291-60

Alleenvertegenwoordiging voor advertenties in

België: A.A.A. n.v. - J. P. CORNÉ

J. Lemairelaan 31 - B. 1

B. 1080 Brussel. Telefoon 02-466.68.43

Sole advertisement representative in Great Britain:

J. ARTHUR COOK, 9 Lloyd Square, London WC
1X 9BA, Tel. 01 - 837 6315

Représentation exclusive de la publicité pour

la France: EMER PUBLICITE, 50, rue - quai de
l'Hotel de Ville, 75004 Paris, Tel. 277.83.44.

Losse nummers in Nederland verspreiding door
van Ditmar B.V., Amsterdam, via Betapress Gilze.

Wanneer een abonnement niet minstens één maand
vóór het einde van een abonnementstermijn wordt
opgezegd, wordt het automatisch verlengd.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden
weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van
redactie en uitgever.

Druk en lay-out: Lochem-Druk

Verzamelregister op de jaargangen 1 t/m 10 van Antiek

Er zijn nog exemplaren van deze handige publi-
katie beschikbaar.

De prijs is *f* 8.— (exclusief verzendkosten).
Schriftelijke bestellingen te richten aan
Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom,
Postbus 14, 7240 BA Lochem.